

KONSTAKADEMIEN

Kungl. Akademien för de fria konsterna

Konstakademiens Högtidssammankomst 17 februari 2023

Högtidstal

Ers Majestäter, Ers Excellenser, Pristagare, Ledamöter, Gäster.

För en tid sedan bläddrade jag i en bok med reportage och krönikor av den österrikiska författaren Joseph Roth, i dag mest känd för romanen ”Radetzkmarschen”. På 1920-talet var han också en profilerad tidningsskribent i Berlin. Den krönika från 1929 jag fastnade för hade rubriken ”Arkitektur”. Jag vill lyfta fram den inte för att den är originell, utan för att den tvärtom är så typisk.

Roth klagade över att han inte längre kände igen sig i stadsmiljön. För bara några år sedan hade det varit enkelt. Då byggdes allt i fejkade historiska stilarter. Såg man något som liknade ett klassiskt tempel kunde man vara säker på att det var en revyteater. Påminde en byggnad om en kyrka så var det en järnvägsstation.

Men nu kunde man inte skilja ett konditori från en operationssal och bostäderna var stora akvarier där alla ägnade sig åt ”svensk gymnastik”.

Husen var bättre förr. Det är en outslitlig refräng. Roth sjunger den ändå i dur, muntert kåserande. Texten ska locka fram det införstådda skrattet. Ja, ja, dom är knepiga, dom där arkitekterna.

I den breda opinionen kan främlingskapet inför nya byggnader istället ofta manifesta sig i rasande vrede. Ett samtida exempel är nätfenomenet Arkitekturupproret, som med Facebook som huvudsaklig plattform drivit en frenetisk kampanj mot ”fula lådor”, det vill säga det modernistiska paradigmat som enligt upprorets aktivister fortfarande behärskar byggandet i Sverige.

Tonen i kommentarerna till de bilder som läggs ut på Facebook är hätsk. Arkitekter framstår här som ett slags James Bond-skurkar som av pur ondska outröttligt förfular Sverige. Vid sina ritbord smeker de katten med ena handen och ritar lådor med den andra.

Den samtida arkitekturens fiender har gott om meningsfränder från gårdagens samtider. Här ett exempel, en kritisk granskning av svenskarnas förhållande till arkitektur och modernitet: ”I hela riket finns måhända icke en enda orörd byggnad från medeltiden, och en främling utan kunskaper skulle kunna anse Sverige för ett nytt land utan historia. Den allmänna storstadsstilen nedtränger med snabbhet till landsorten, bland vars nytimrade paradhus du svårligen skall kunna återfinna en liten småstad från din farmors förlovningsår.”

Eftersom Verner von Heidenstams essä med titeln ”Om svenskarnas lynne” publicerades i tidskriften Ord & Bild 1896 får man förmoda att den allmänna storstadsstil han med oro såg breda ut sig i tidigare trivsamma småstäder är just den sekelskiftesarkitektur som Arkitekturupproret vurmar för;

KONSTAKADEMIEN

Kungl. Akademien för de fria konsterna

den historiserande stilarkitekturen. Nyrenässans och nygotik. Grosshandlarvillor och paradvåningar med serveringsgångar och jungfrukammare.

Den moderna arkitekturen kan med andra ord ganska snabbt bli befriande omodern. Det blir däremot aldrig irritationen över den moderna arkitekturen.

Man måste ändå medge att det förra sekelskiftet har mycket som talar för sig. Det är något visst med decennier då samhällets mest grundläggande institutioner och funktioner, hur prosaiska de än kunde te sig, inhystes i byggnader som ritats för att likna palats. Jag tänker här inte bara på bostadshus utan också på skolor, kaserner, fängelser, sjukhus och järnvägsstationer. Det var ju den sortens sekelskiftesarkitektur Joseph Roth kände saknad efter: centralstationer som liknade katedraler.

Men vill vi äta semlor varje dag året runt? Vill vi leva i städer där varje byggnad är kalkerad på den andra, där det enda tillåtna alternativet till nyrenässans är ny nyrenässans och ännu nyare ny nyrenässans?

Knappast. En av poängerna med konst, och arkitekturen är en konst, är att uppmärksamma oss på, och bidra till, den oändliga rikedomerna på uttryck och intryck i världen. Monotonin är konstens dödgrävare. En arkitektur som ålägger sig själv att upprepa sig själv blir en anti-arkitektur.

För några år sedan gav Fredric Bedoire, hedersledamot av denna akademi, ut tvåbandsverket "Den svenska arkitekturs historia", en valvbro från 1000-talet till vår egen tid. När man bläddrar i de två volymerna slås man just av variationsrikedomen i det kulturarv arkitekter, byggherrar, byggmästare, timmermän, ornamentbildhuggare, murare och målare har lämnat efter sig. Det är samma upplyftande upplevelse som jag genom åren har fått när jag gått, cyklat och joggat genom mitt vuxenlivs hemstad, Malmö. Överallt vittnesbörd om mänsklig lust att skapa nytt, skapa skillnader och variation: Min gamla kvarterskyrka, sexhörningen St Pauli som ska ha fått Oscar II att utbrista: "Har vi godkänt detta? Det får aldrig upprepas"; Helgo Zettervalls skamlöst överarbetade rådhus; Ferdinand Bobergs posthus; den geniala byggmästaren Eric Sigfrid Perssons funkispalats Ribershus; utställningskvarteren från Bo 01, den danske stjärnarkitekten Henning Larsens underbara tillbyggnad till stadsbiblioteket; Calatravas vridna torn, Turning Torso.

Skulle man vilja vara utan någon av dessa byggnader? Skulle man ens vilja slippa de störande solitärer som också finns? När man blir äldre börjar man förstå att även dissonansen kan bidra till den urbana symfonin.

Det är ofta just de spektakulära solo-projekten, det udda eller annorlunda, det som avviker från förväntningarna, som skapar debatt kring arkitektur.

Kanske vore det ibland mer befogat att uppröras över den arkitektur man knappt ser eftersom den finns överallt. Haute couturen kan verka knasig och ibland också vara just det. Den kan till och med vara "ful". Men möjligen borde vi ägna lite mer uppmärksamhet åt arkitektens

KONSTAKADEMIEN

Kungl. Akademien för de fria konsterna

konfektionsprodukter? Ta alla dessa ”handelsplatser” och ”logistikcentraler” längs motorvägarna. Där kan vi med skäl tala om ”fula lådor”.

Något av det jag själv haft svårast för i Malmös stadsmiljö är ändå de identiska ansiktslösa bostadslängorna i smutsgult tegel. Enligt den skånska arkitekturhistorikern Tyke Tykesson byggdes nio av tio hus i Malmö i tegel under den för staden mycket expansiva perioden 1955–1965. Av dessa tegelfasader var runt två tredjedelar gula, Det innebär att långt över hälften av alla hus i Malmö från den här tiden är gulteglade.

Bostadsarkitekturen var standardiserat också i ett annat avseende. Stadens starke man Oscar Stenberg, som på 60-talet både var HSB-direktör och ordförande i kommunfullmäktige, ville bara ha ”treor och åttor”, antingen längor som var så låga, tre våningar, att de inte krävde hiss eller också hus som var så höga, åtta våningar, att hissen blev ekonomiskt försvarbar. Begränsad konfektionskollektion; ett material, två färger, två storlekar.

Det konkretiserar den inneboende spänningen i begreppet ”byggnadskonst”, spänningen mellan ambitionen att bygga konst och konsten att få hus byggda. Det är en konflikt arkitekter alltid tvingats hantera.

Akademien för de fria konsterna, Konstakademien växte fram ur den Ritare-Akademi som skapades 1735 för att förse det pågående bygget av Stockholms slott med konstnärlig kompetens. Konstnärskapet var då explicit instrumentellt. Det skulle tjäna ett tydligt syfte, slottets funktion som fysisk representation av kungamakten. Majestät i sten. Denna tjänande roll delade arkitekturen länge med i princip alla andra konstarter, också bildkonsten. Det fanns så gott som alltid en uppdragsgivare, om inte fursten så kyrkan, om inte en storman som återvänt rik från trettioåriga kriget så, och nu är vi framme vid sent 1800-tal, en amerikansk rövarbaron som ville bli förevigad i olja, till exempel av Anders Zorn.

Men den konstnärsroll vi ärvt från romantiken och, framför allt, modernismen är en annan. Non serviam, jag tjänar inte, deklarerar Stephen Dedalus, James Joyces alter ego i den självbiografiska romanen ”A Portrait of the artist as a young man”. Proklamationen har han lånat av den fallna ärkeängeln Lucifer, som i 1600-talspoeten John Miltons epos ”Paradise lost” gör uppror mot Gud.

Non serviam. Det är den fria konstens stolta valspråk. Tillämpningen är förstås mer komplicerad. Men det är en diskussion som nog skulle spränga tidsramarna för det här talet. Håller vi oss till byggnadskonsten, arkitekturen, så är det uppenbart att den varken kan, eller kanske ens bör, aspirera på att leva upp till sentensen ”Non serviam”.

En arkitektur som inte bara nöjer sig med att bli skisser och modeller tvingas så gott som alltid tjäna ändamål formulerade också av andra än arkitekten. Några ska till exempel bo i bostäderna.

När något ska byggas mobiliseras en rad ofta motstridiga maktinstanser. Intressekonflikter blir oundvikliga. Ibland är någon av dessa maktinstanser, dock sällan arkitekten, så överväldigande

KONSTAKADEMIEN

Kungl. Akademien för de fria konsterna

mäktig att alla andra får vika sig. Ett exempel kan vara operan i Köpenhamn, ritad av Henning Larsen, men finansierad av redaren och donatorn Maersk McKinney-Møller, som såg till att det var han som behöll sista ordet med motiveringen: ”Det är en present, inte ett presentkort”.

I de allra flesta fall är byggnadskonst dock förhandlingskonst, en synonym för konsten att kompromissa.

Stephen Dedalus efternamn är en allusion på den grekiska mytologiska gestalten Daidalos. Han var arkitekt och ritade labyrinten i Knossos där kung Minos lät spärra in monstret Minotaurus. Daidalos blev sedan själv inspärrad av sin uppdragsgivare. Till på köpet i sin egen arkitektoniska skapelse (ett straff i Arkitektupproret gärna tycks vilja återinföra). Daidalos lyckades fly med hjälp av vingar han tillverkat åt sig själv och sin son Ikaros. Men Ikaros flög för nära solen, vaxet smälte och han störtade i havet.

Man skulle kunna låta Ikaros öde bli en metafor för en arkitektur som driven av hybris vägrar kompromissa med nyttan och insisterar på att vara lika ”fri” som den ”fria konsten”. Men man skulle också låta Ikaros personifiera en arkitektur som, också den driven av hybris, tar på sig uppgiften att tjäna en ”stor idé”, bygga inte bara nya hus utan ett helt nytt samhälle; ljusare, förnuftigare, sundare, mer jämlikt än det gamla gistna och rivningsmogna samhället. Det var vad som skedde när funktionalisterna, arkitekterna, på 1930-talet ställde sig i det stora svenska socialmodernistiska projektets tjänst, vilket nog innebar att de under en kort period uppfattade sig själva som dess herrar, som projektledare.

Gunnar Ekelöf ironiserade över dessa ambitioner i dikten ”Till de folkhemiska”, tryckt i en samling med titeln...just det...”Non serviam”.

” Av hänsyn till de estetiska kraven / som också är ändamålsenlighetens/ har arkitekterna gjort molnen fyrkantiga.”

Typiskt nog var detta den period då bostadsområdet och flerfamiljshuset utgjorde centrum för arkitekternas intresse. Mycket gott kom ut av detta. Samhällets verkliga storbyggmästare, den politiska och ekonomiska makten, lät dock ganska snart storskaligheten och den industriella rationaliteten ta kommandot på arkitekternas bekostnad. Under rekordårens mäktiga sol smälte den modernistiska idealismen som vax. Längs kranbanorna växte de betongförorter fram som vi i dag brukar klumpa samman under beteckningen ”utanförskapsområden”.

Kritiken mot miljonprogrammet har i decennier varit så utbredd, och så välgrundad att det inte finns anledning att upprepa den här. Men man kan ändå peka på en problematisk sidokonsekvens av det massiva avståndstagandet från 60- och 70-talets stora projekt.

”Make no little plans”, sa Daniel Burnham, legendarisk amerikansk 1800-talsarkitekt, Man kan ibland få känslan av att den envisa baksmällan efter miljonprogrammet fått Svenska arkitekter att underordna sig det motsatta mottot: ” Hys bara mycket små planer”. Arkitekturen, och arkitekterna,

KONSTAKADEMIEN

Kungl. Akademien för de fria konsterna

har länge, med få undantag, varit ganska osynliga och tysta i kultur- och samhällsdebatten. Det kan därför vara skäl att påminna omvärlden om att arkitekter inte bara är en av länkarna i bygg- och stadsbyggnadsprocesserna utan också just konstnärer med konstnärers estetiska och intellektuella ambitioner, bland dem det personliga uttrycket.

Jag vill avslutningsvis peka på två skäl till att detta just nu kan framstå som extra angeläget.

För det första: Det växande inflytandet från politiska krafter som tycks tro att regeln ”armlängds avstånd” till kultur och konst innebär att politiska makthavare befinna sig så nära kulturen och konsten att de ska kunna sträcka ur armen för att styra och ställa, rata och rensa bland programpunkter på bibliotek eller utställningar på museer. Denna auktoritära populism utgör ett hot också mot byggnadskonsten, Den begränsade konstnärliga frihet arkitekter har i dag kan krympa än ner. Non serviam blir då det adekvata svaret, också från arkitektkåren.

För det andra: Ekonomismen även i dess privatiserade och individualiserade form. Att bostadsrätten gjorts till svenskens spargris (en funktion den kommer att behålla trots räntehöjningarna, är, tror jag, ett av skälen till att det blivit så svårt att skilja det ena nya bostadsområdet från det andra: Hamnläge eller före detta industriområde. Neofunkis med charterstuk. Stora balkonger eller takterrasser. Och alla områden heter något på - stad, möjligen just för att man annars skulle kunna missta dem för att vara något annat.

Det finns uppenbarligen en rädsla, både hos byggherrar och bostadsköpare, för att det originella ska vara svårsålt och ha sämre andrahandsvärde. Det finns uppenbarligen en marknadsdriven obönhörlig rörelse mot en värld där alla väggar är vita.

I en webbpresentation av ett nytt bostadsområde i den nya stadsdelen Varvsstaden i Malmö ställs dörren ändå dörren på glänt för köpare med smak för det äventyrliga. Kökens grundfärg, ”grafiskt grå” kan bytas ut mot, jag citerar, ”balanserad beige”, ”varaktig vit” eller, för den som verkligen är wild and crazy, ”sober svart”.

Alla bostäder kanske inte måste vara konstverk. Men ”balanserad beige”? något färgstarkare än så borde de väl ändå kunna få vara.

Tack

Per Svensson, journalist och författare